

Η ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

Μαθησιακοί στόχοι

Μετά τη μελέτη αυτού του κεφαλαίου θα είστε σε θέση:

- Να ορίζετε τη συνέντευξη ως μέθοδο παραγωγής ποιοτικών δεδομένων και να περιγράφετε τα βασικά της χαρακτηριστικά.
- Να διαφοροποιείτε τα είδη της συνέντευξης ανάλογα με το επιστημολογικό πλαίσιο που υιοθετεί ο ερευνητής, τον βαθμό δόμησής της και τα μέσα διεξαγωγής.
- Να προσδιορίζετε τα πλεονεκτήματα και τους περιορισμούς της συνέντευξης ως μεθόδου παραγωγής ποιοτικών δεδομένων.
- Να επιλέγετε τον κατάλληλο τύπο συνέντευξης ανάλογα με τα ερευνητικά ερωτήματα.
- Να αναγνωρίζετε βασικούς περιορισμούς που χαρακτηρίζουν τις συνεντεύξεις από απόσταση και να προετοιμάζετε εναλλακτικές λύσεις.
- Να σχεδιάζετε έναν οδηγό συνέντευξης, ξεκινώντας από τα ερευνητικά ερωτήματα και αξιοποιώντας τα διαφορετικά είδη ερωτήσεων.
- Να ορίζετε τι είναι η βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη και να προσδιορίζετε τα κριτήρια ελέγχου της συμβατότητάς της με τα ερευνητικά ερωτήματα.
- Να διατυπώνετε διαφορετικές εκδοχές εναρκτήριων προτροπών μιας βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης.
- Να περιγράφετε πώς εξελίσσονται οι φάσεις μιας βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης.
- Να αναγνωρίζετε και να διαχειρίζεστε τις ασυμμετρίες ισχύος που διαπερνούν τη σχέση συνεντευκτή και ερωτώμενου.

- Να αποφασίζετε πότε είναι θεμιτή η αυτοαποκάλυψη του συνεντευκτή και να σταθμίζετε τους κινδύνους που τη συνοδεύουν.
- Να τεκμηριώνετε τη συνέντευξη με τον ενδεδειγμένο τρόπο και να εξηγείτε τη λειτουργικότητα μιας τέτοιας πρακτικής.
- Να επιλέγετε την κατάλληλη στρατηγική μεταγραφής σε συνάρτηση με το είδος ανάλυσης των δεδομένων.

ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΑΥΤΟ προσεγγίζεται η συνέντευξη ως βασική μέθοδος παραγωγής ποιοτικών δεδομένων. Ορίζονται τα κύρια χαρακτηριστικά της και αποσαφηνίζονται οι διαφορές της από άλλες μορφές ερωταποκρίσεων της καθημερινής επικοινωνίας. Στη συνέχεια χαρτογραφούνται τα είδη της συνέντευξης με βάση αλληλένδετες διαστάσεις, όπως το επιστημολογικό πλαίσιο, η στάση που υιοθετεί ο συνεντευκτής, ο βαθμός δόμησης και τα μέσα διεξαγωγής, ώστε να αναδειχθούν οι μεθοδολογικές συνέπειες κάθε σχετικής επιλογής. Εξετάζονται επίσης τα είδη των στοιχείων που μπορούμε να αντλήσουμε από μια συνέντευξη, καθώς και τα πλεονεκτήματα και οι περιορισμοί της ως μεθόδου παραγωγής δεδομένων. Ακολούθως περνάμε στον σχεδιασμό της ημιδομημένης συνέντευξης, παρουσιάζοντας πώς μεταφράζονται τα ερευνητικά ερωτήματα σε έναν λειτουργικό οδηγό συνέντευξης και πώς αξιοποιούνται διαφορετικά είδη ερωτήσεων στη ροή της διαδικασίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη: ορίζεται με σαφήνεια, διευκρινίζονται τα κριτήρια με βάση τα οποία ελέγχεται η καταλληλότητά της σε σχέση με τους ερευνητικούς σκοπούς, προτείνονται εναλλακτικές εναρκτήριες προτροπές και περιγράφονται οι φάσεις της διεξαγωγής της. Αναδεικνύονται ακόμη κρίσιμα ζητήματα πρακτικής διαχείρισης της αλληλεπίδρασης που εκτυλίσσεται μεταξύ των δύο συνομιλητών, όπως απρόβλεπτα σενάρια, ασυμμετρίες ισχύος και το δίλημμα της αυτοαποκάλυψης του συνεντευκτή. Τέλος, επισημαίνεται η σημασία της συστηματικής τεκμηρίωσης της συνέντευξης και της επιλογής κατάλληλης στρατηγικής μεταγραφής ανάλογα με το είδος της ανάλυσης.

11.1 Η συνέντευξη ως ερευνητική μέθοδος

Η συνέντευξη είναι ίσως η πιο δημοφιλής και διαδεδομένη μέθοδος παραγωγής δεδομένων στην ποιοτική κοινωνική έρευνα.¹ Η δημοφιλία της έχει να κάνει με το ότι βασίζεται σε μια οικεία καθημερινή πρακτική των ανθρώπων: τη *συνομιλία* με την *εναλλαγή ερωταποκρίσεων*. Η συνομιλία αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της ανθρώπινης υπόστασης και της κοινωνικής ζωής (Kvale, 2007). Οι άνθρωποι μιλούν ο ένας στον άλλο για να

1 Για τη συνέντευξη ως ερευνητική μέθοδο παραγωγής δεδομένων, βλ. Spradley (1979), Mishler (1996), Gubrium & Holstein (2002), Kvale (2007), Roulston (2010), Brinkmann (2013).

γνωστοποιήσουν τις εμπειρίες, τις σκέψεις, τα συναισθήματά τους, για να κοινοποιήσουν τις αποφάσεις τους ή να εξηγήσουν τους τρόπους με τους οποίους ενεργούν (Brinkmann, 2013). Ο ανθρώπινος εαυτός συγκροτείται εντός ενός δικτύου συνομιλιών (Taylor, 1989). Μέσα από την επικοινωνία κατασκευάζονται επίσης κοινοί ορίζοντες νοήματος, που περιλαμβάνουν τα γνωστικά και ερμηνευτικά πλαίσια με τα οποία οι άνθρωποι προσοικειώνονται τον κόσμο. Στις συνομιλίες και στους διαλόγους, στις συμφωνίες και στις αντιπαραθέσεις των μελών μιας κοινότητας, τα πλαίσια αυτά παράγονται, αναπαράγονται ή αναθεωρούνται.

Παρότι, όπως μόλις αναφέραμε, η συνομιλία αποτελεί ίδιον της ανθρώπινης ύποστασης και θεμελιακή διάσταση των ανθρώπινων κοινωνιών, η σημασία που αποκτά η οργανωμένη συνομιλία με τη μορφή της συνέντευξης είναι ιδιαίτερως αυξημένη στις σύγχρονες κοινωνίες της «ύστερης νεωτερικότητας». Τόσο οι Atkinson και Silverman (1997) όσο και αργότερα οι Gubrium και Holstein (2002), διατύπωσαν την άποψη πως ζούμε σε μια «κοινωνία της συνέντευξης» («interview society»). Υποστήριξαν ότι στις σύγχρονες διαφοροποιημένες κοινωνίες, όπου η κατασκευή του εαυτού καθίσταται διαρκές διακύβευμα, η συνέντευξη λειτουργεί ως μέσο συγκρότησης του εαυτού. Οι άνθρωποι καλούνται πολύ συχνά να μιλήσουν για τον εαυτό τους με τη μορφή μιας συνέντευξης σε ποικίλες περιστάσεις της καθημερινής ζωής: κατά τη λήψη του ιατρικού ιστορικού, στη διαδικασία επιλογής για μια θέση εργασίας ή για ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης, καθώς και σε θεραπευτικές ή συμβουλευτικές συνεδρίες. Την ίδια στιγμή, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης κατακλύζονται από δημοσιογραφικές συνεντεύξεις, talk shows ή reality shows. Αν και όλες αυτές οι εκδοχές της συνέντευξης διαφοροποιούνται μεταξύ τους ανάλογα με τον σκοπό που επιτελεί η καθεμία, μοιράζονται ως κοινή φόρμα την εναλλαγή του λόγου με τη μορφή ερωτήσεων και απαντήσεων.

Μια ειδική εκδοχή της συνέντευξης αποτελεί η *ερευνητική συνέντευξη*. Ως τέτοια ορίζουμε μια σκόπιμη λεκτική επικοινωνία μεταξύ ατόμων, κατά την οποία το ένα άτομο (συνεντευκτής) οργανώνει μια διαδικασία παραγωγής λόγου σε αλληλεπίδραση με το άλλο (πληροφορητή/συνομιλητή) μέσω της εναλλαγής ερωτήσεων και απαντήσεων.² Ο λόγος που παράγεται, αξιοποιείται ως εμπειρικό υλικό, και αφού αναλυθεί, αναμένεται να συμβάλει στην απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων του προγράμματος. Παρότι στη διάδραση που λαμβάνει χώρα μεταξύ του συνεντευκτή και του συνομιλητή του πρωτεύοντα ρόλο παίζει η λεκτική επικοινωνία, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το νόημα που παράγεται μέσω της μη λεκτικής επικοινωνίας (εκφράσεις προσώπου, νεύματα, κινήσεις του σώματος).

Η ερευνητική συνέντευξη θα πρέπει να διακριθεί τόσο από τις αυθόρμητες συνομιλίες και ανταλλαγές απόψεων στην καθημερινή ζωή όσο και από τις άτυπες συζητήσεις

2 Οι ερωτήσεις αποτελούν συγκεκριμένα είδη δηλώσεων που ζητούν απάντηση. Κατά συνέπεια, η εκφορά μιας ερώτησης συνοδεύεται από την προσδοκία ότι θα ακολουθήσει μια απάντηση. Ωστόσο, η εκφορά μιας ερώτησης δεν σημαίνει απαραίτητα ότι θα δοθεί απάντηση, ή ότι η απάντηση θα αφορά το συγκεκριμένο ερώτημα που τέθηκε (Roulston, 2010).

στις οποίες προβαίνουν οι κοινωνικοί ερευνητές κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς τους. Και αυτό γιατί συνιστά μια οργανωμένη και προσχεδιασμένη κατάσταση, που λαμβάνει χώρα σε συμφωνημένο χρόνο και χώρο, με έναν συγκεκριμένο σκοπό: τη συστηματική διερεύνηση ενός ζητήματος. Οι ρόλοι στη διάδραση της συνέντευξης είναι προκαθορισμένοι: ο συνεντευκτής μετέχει στη διάδραση διότι επιθυμεί να ρωτήσει και να μάθει, ενώ ο ερωτώμενος μετέχει καθώς έχει συναινέσει να απαντήσει στις ερωτήσεις του συνεντευκτή.

ΠΛΑΙΣΙΟ 11.1

Ορισμός της ερευνητικής συνέντευξης

Ερευνητική συνέντευξη καλείται η σκόπιμη λεκτική επικοινωνία μεταξύ ατόμων, κατά την οποία το ένα άτομο (συνεντευκτής) οργανώνει μια διαδικασία παραγωγής λόγου σε αλληλεπίδραση με το άλλο (πληροφορητή/συνομιλητή) μέσω της εναλλαγής ερωτήσεων και απαντήσεων. Ο λόγος που παράγεται από την αλληλεπίδραση αυτή αξιοποιείται ως εμπειρικό υλικό που, αφού αναλυθεί, αναμένεται να συμβάλει στην απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων του προγράμματος.

11.2 Η συνέντευξη στην ποιοτική έρευνα

Ο ορισμός που δώσαμε παραπάνω μπορεί να περιλάβει τόσο τις διαφορετικές εκδοχές της ποιοτικής συνέντευξης όσο και τη δομημένη μορφή συνέντευξης που ακολουθείται σε ποσοτικές (επισκοπικές) έρευνες όταν η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου γίνεται πρόσωπο με πρόσωπο. Αν ωστόσο εστιάσουμε στην *ερευνητική ποιοτική συνέντευξη*,³ τότε, εκτός από τον σκόπιμο χαρακτήρα της συνομιλίας και την εναλλαγή ερωταποκρίσεων, οφείλουμε να επισημάνουμε και τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Στην ποιοτική συνέντευξη η διάδραση μεταξύ συνεντευκτή και συνομιλητή έχει ευέλικτο και όχι αυστηρά δομημένο χαρακτήρα (βλ. Mason, 2011· Bryman, 2017). Ο ερωτώμενος μπορεί να θέσει προς συζήτηση ζητήματα που δεν είχε προϋπολογίσει και προσχεδιάσει ο ερευνητής· να αναδείξει δηλαδή νέες διαστάσεις του υπό εξέταση φαινομένου, ή ακόμη και να μετατοπίσει το επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Με αυτό τον τρόπο, η ποιοτική συνέντευξη ευθυγραμμίζεται με τη θεμελιώδη αρχή της «ανοικτότητας» που διέπει την ποιοτική έρευνα (βλ. Κεφ. 3.1).
- Στην ποιοτική συνέντευξη παρέχεται στον συνομιλητή η δυνατότητα να αρθρώσει

3 Η ποιοτική συνέντευξη αναφέρεται στη βιβλιογραφία και ως «εις βάθος συνέντευξη» ή «εντατική συνέντευξη» (Hesse-Biber & Leavy, 2006).

τον δικό του λόγο («φωνή»), στη δική του γλώσσα, εντός του δικού του εννοιολογικού πλαισίου, μιλώντας για τις εμπειρίες του μέσα από τη δική του σκοπιά (βλ. και Braun & Clarke, 2013). Με αυτό τον τρόπο, ο ερευνητής μπορεί να αποκτήσει πρόσβαση στον βιωμένο κόσμο του συνομιλητή του, στους τρόπους με τους οποίους αποδίδει νόημα σε πράγματα και καταστάσεις, καθώς και στα ερμηνευτικά ρεπερτόρια που ενεργοποιεί για τον σκοπό αυτό (Kvale, 2007).

- Και στην ποιοτική συνέντευξη οι ρόλοι των μετεχόντων στη συνομιλία είναι σε μεγάλο βαθμό προκαθορισμένοι από το πλαίσιο: ο συνεντευκτής θέτει πρωτίστως ερωτήσεις, ενώ ο ερωτώμενος απαντά. Αυτό όμως δεν θα πρέπει να δημιουργήσει την εσφαλμένη εντύπωση πως η ποιοτική συνέντευξη συνιστά μονόδρομη επικοινωνία. Πρόκειται μάλλον για μια διαδραστική συνθήκη, κατά την οποία ο λόγος που παράγεται δεν αντικατοπτρίζει έτοιμα και προδιαμορφωμένα περιεχόμενα της σκέψης ή της συνείδησης, αλλά συγκροτείται μέσα στη συνάντηση και τη διασταύρωση δύο οπτικών («inter-view»), εκείνης του συνεντευκτή και εκείνης του συνομιλητή του (βλ. και Kvale, 2007). Και οι δύο μετέχουν στη διαδικασία χωρίς να ακολουθούν με πιστότητα κάποιο προσχεδιασμένο σενάριο. Καθένας μιλά έχοντας ερμηνεύσει τις αποκρίσεις του άλλου ή προεικάζοντας τις προσδοκίες του, και με τον τρόπο αυτό οικοδομείται η διάδραση. Οι δύο υποκειμενικότητες συμμετέχουν ολόπλευρα στην επικοινωνία:⁴ γνωστικά, συναισθηματικά και, βεβαίως, με την ενσώματη παρουσία τους.⁵ Λεπτές διακυμάνσεις του λόγου, υπονοούμενα, εκφράσεις (έκδηλης ή κεκαλυμμένης) ικανοποίησης ή δυσφορίας, καθώς και ενδεχόμενες παρανοήσεις, παίζουν σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της διάδρασης.

Η συνέντευξη αποτελεί μία από τις πιο διαδεδομένες μεθόδους παραγωγής ποιοτικών δεδομένων. Επιτρέπει στον ερευνητή να διερευνήσει και να συγκεντρώσει στοιχεία που παραπέμπουν σε γεγονότα ή διαδικασίες του παρελθόντος, αντιλήψεις, απόψεις, εμπειρίες, συναισθήματα, λόγους που οδηγούν σε δράση, προσωπικές θεωρίες, απολογισμούς (Gay, Mills & Airasian, 2017) (βλ. Πλαίσιο 11.2). Χρησιμοποιείται δε ευρέως,

4 Ο συνεντευκτής μετέχει στη διάδραση με το προσωπικό του στίλ, τις γνώσεις και την εμπειρία του, αλλά και με βάση το φύλο, την εθνική τοποθέτηση, την τάξη, την κουλτούρα, τη γλώσσα και το κύρος του. Αναγνωρίζοντας τη συνέντευξη ως μια επικοινωνιακή διάδραση στην οποία οι δύο συμμετέχοντες μετέχουν ως διακριτές υποκειμενικότητες με τα χαρακτηριστικά τους, οι εκπρόσωποι της ποιοτικής έρευνας απομακρύνονται από κάθε προσπάθεια να «ουδετεροποιήσουν» τον ρόλο του ερευνητή-συνεντευκτή (Mishler 1996:12). Απορρίπτουν επίσης τη θετικιστική μεθοδολογική παραδοχή πως η σχέση ερώτησης-απόκρισης κατά τη συνέντευξη θα πρέπει να εκληφθεί ως σχέση ερεθίσματος-αντίδρασης, όπου ο ερευνητής, μέσω της τυποποίησης των ερωτήσεων, οφείλει να μεριμνά ώστε όλοι οι ερωτώμενοι να λαμβάνουν το ίδιο «ερέθισμα». Αντίθετα, αυτό που τίθεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος είναι οι τρόποι με τους οποίους ο συνεντευκτή και ο ερωτώμενος, διασταυρώνοντας τις διαφορετικές τους οπτικές, οικοδομούν κοινά νοηματικά πεδία στο πλαίσιο της συνέντευξης, καθώς και οι ενδεχόμενες αποκλίσεις ως προς το νόημα των διαμειφθέντων.

5 Ο βαθμός της ενσώματης παρουσίας ποικίλλει ανάλογα με το μέσο διεξαγωγής της συνέντευξης. Βλ. παρακάτω, Κεφ. 11.3.3.

καθώς –χάρη στις πολλαπλές δυνατότητες που προσφέρει η ανάπτυξη της τεχνολογίας– έχει καταστεί ευκολότερη τόσο η ακριβής καταγραφή της συνομιλίας (ηχογράφηση ή βιντεοσκόπηση) όσο και η διεξαγωγή της συνέντευξης από απόσταση.

Η συνέντευξη μπορεί να αποτελέσει την κύρια (ή και αποκλειστική) μέθοδο παραγωγής δεδομένων στο πλαίσιο μιας έρευνας, ή να λειτουργήσει συμπληρωματικά με άλλες μεθόδους, όπως η παρατήρηση και οι ομάδες εστίασης.

ΠΛΑΙΣΙΟ 11.2

Τι είδους στοιχεία μπορεί να μας προσφέρει μια συνέντευξη

- Πληροφορίες/στοιχεία για γεγονότα και χαρακτηριστικά (χρονολογίες, συμμετοχές, οργανωτικά στοιχεία). Π.χ.: «Πότε δημιουργήθηκε ο οργανισμός; Σε ποια προγράμματα έχει συμμετάσχει;».
- Περιγραφές (συμβάντων, συνθηκών, καταστάσεων, διαδικασιών). Π.χ.: «Ποιες διαδικασίες ακολουθούνται από τη στιγμή που ένας άνεργος έρχεται στο Κέντρο Προώθησης Απασχόλησης;».
- Απόψεις, αντιλήψεις, αξίες (επιχειρηματολογία, αιτιολογήσεις, προσωπικές «θεωρίες»). Π.χ.: «Ποιο πρέπει να είναι, κατά τη γνώμη σας, το προφίλ του εργασιακού συμβούλου;».
- Ερμηνείες/νοηματοδοτήσεις. Π.χ.: «Πώς ερμηνεύετε την απροθυμία των ανέργων να συμμετάσχουν σε συλλογικές μορφές δράσης;».
- Προσωπικές εμπειρίες και βιώματα. Π.χ.: «Μιλήστε μου για την εμπειρία σας από την επαφή σας με τον συγκεκριμένο οργανισμό;».
- Προσανατολισμοί δράσης και διαδικασίες λήψης αποφάσεων (κίνητρα, κριτήρια επιλογής, διλήμματα). Π.χ.: «Πώς αποφασίσατε να συμμετάσχετε στο XXX πρόγραμμα κατάρτισης;».
- Στοιχεία από την προσωπική ιστορία (βιογραφική διαδρομή, καμπές, μεταβάσεις). Π.χ.: «Μιλήστε μου για τις σημαντικότερες στιγμές της επαγγελματικής σας καριέρας».

Κατά την ανάλυση του κειμένου που παράγεται στο πλαίσιο μιας συνέντευξης, μπορούν να τεθούν προς διερεύνηση, μεταξύ άλλων, τα εξής:

- Ιδεολογικές εκφάνσεις, στοιχεία του κυρίαρχου λόγου (ή αντίφωνων λόγων) που εμπεριέχονται στις εκφορές των ομιλητών (κατηγοριοποιήσεις, ερμηνευτικά ρεπερτόρια, κανονιστικό λεξιλόγιο).
- Τρόποι θεματοποίησης και αυτοπαρουσίασης εντός του συγκεκριμένου πλαισίου της συνέντευξης: Τι επιτρέπει το συγκεκριμένο πλαίσιο να θεματοποιηθεί και με ποιον τρόπο; Ποιες ταυτότητες προβάλλονται;